

УДК 343:340.65

Катерина КАТЕРИНЧУК,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету,
кандидат юридичних наук, доцент

РОЗМЕЖУВАННЯ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ І СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

Кримінальний кодекс України 2001 року (далі – КК України) структурно побудований так, що Особлива частина містить розділи, які систематизовані за групами споріднених суспільних відносин (об'єкт складу злочину). Саме тому законодавець виокремив у кодексі злочини проти життя та здоров'я особи в окремий Розділ II.

У даному розділі Особливої частини КК України, крім злочинів проти життя, здоров'я особи, виокремлена ще одна група злочинів – це злочини, що становлять небезпеку для життя та здоров'я особи. На нашу думку, до злочинів проти здоров'я особи належать такі: умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122), умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123), (умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124), умисне легке тілесне ушкодження – ст. 125), побой і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128), зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130), зараження венеричною хворобою (ст. 133).

Але кримінально-правова охорона життя і здоров'я людей здійснюється

ся не тільки кримінально-правовими нормами розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України, а й багатьма його іншими нормами, взагалі всією його системою [1]. У даному випадку здоров'я особи виступає або може виступати додатковим об'єктом певного складу злочину Особливої частини КК України.

Саме тому метою статті є встановлення окремих об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів проти здоров'я особи, що є їх розмежувальними ознаками.

Для розмежування складів злочинів потрібно встановити відмінні ознаки їх розмежування. Досліджуючи теоретичні засади розмежування складів злочинів, Л. П. Брич зазначала, «про непридатність кожного з видів об'єкта, виконувати будь-яку функцію як критерію розмежування складів злочинів, крім предмета та потерпілого як ознак складів злочинів. Всі ознаки об'єктивної сторони, крім причинового зв'язку, придатні бути критерієм розмежування складів злочинів. Не можна відрізнити один склад злочину від іншого за загальними ознаками суб'єкта складу. А за ознаками спеціального суб'єкта можна відрізнити склади злочинів між собою у ситуаціях конкуренції загальної і спеціальної норми та спеціальних норм між собою. З усіх ознак суб'єктивної сторони розмежувальну функцію можуть виконувати лише форми вини» [2, с. 14–16]. Однак, досліджуючи значення ознак складів злочинів для їх розмежування, В. О. Навроцький, зазначав, що «до перелічених вище ознак складу злочину, за якими неможливо провести розмежування, можливо віднести і осудність» [3, с. 314] (як одну з ознак суб'єкта складу злочину). Однак, на нашу думку, розмежувальною ознакою також може бути вік, з якого настає кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 22 КК України). Прикладом того є статті 122 та 125 КК України, де законодавець (крім наслідків) визначає й різний вік настання кримінальної відповідальності.

Отже, для розрізнення складів злочину потрібно встановити спільні ознаки, лише потім можливо визначити ознаки, які відрізняють їх. «Якщо здійснити аналіз злочинів проти здоров'я особи, то кожна з норм про умисний склад злочину, єдиним або основним безпосереднім об'єктом якого є здоров'я людини, крім «катування» (ст. 127 КК України), співвідноситься як частина відносно кожної з норм, що передбачають заподіяння більш тяжкої умисної шкоди здоров'ю. Такий характер співвідношення пояснюється тим, що єдина ознака, за якою відрізняються відповідні склади злочинів, – це тяжкість шкоди здоров'ю» [4, с. 42–46]. Злочини проти здоров'я особи відрізняються між собою однією з ознак об'єктивної сторони складу злочину – наслідками, а саме це тілесні ушкодження трьох

ступенів: тяжке, середньої тяжкості і легке. За ознаками суб'єктивної сторони складу злочину – умисні та необережні. Наявність спільних ознак вимагає встановлення відмінностей між цими складами злочинів. Крім того, іноді при кваліфікації діяння підпадають під ознаки двох і більше кримінально-правових норм. Такі випадки в теорії кримінального права як конкуренція кримінально-правових норм, яка присутня і в досліджуваних злочинах. Тому і потрібно встановити розмежувальні ознаки складів злочинів проти здоров'я особи.

Починаючи розмежовувати злочини проти здоров'я особи, а саме: умисне тяжке тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК України) та необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), встановимо їх спільні та відмінні ознаки. Спільними є об'єктивні ознаки складу злочину – об'єкт, об'єктивна сторона, відмінними – суб'єкт (вік, з якого може настати кримінальна відповідальність) та суб'єктивна сторона (форма вини). «Умисне тяжке та умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 122 КК України) є основним складом по відношенню до складу ст. 128 КК України» [4, с. 48]. «Правильна кваліфікація тілесних ушкоджень залежить від суб'єктивної сторони складу злочину не меншою мірою, ніж від розміру шкоди, що заподіяна здоров'ю особи. Судова практика засвідчує, що більшість помилок при кваліфікації тілесних ушкоджень пов'язані з неправильним визначенням суб'єктивної сторони (вини, мотиву, мети). За відсутності вини особи, що заподіяла шкоду здоров'ю інших осіб, не можлива кримінальна відповідальність, якою б тяжкою шкода не була. Кримінальне право не знає об'єктивного ставлення, тобто кримінальної відповідальності особи за суспільно небезпечні наслідки за відсутності вини. Тільки особа, винна у вчиненні злочину, тобто умисно або з необережності, що вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, підлягає кримінальній відповідальності й покаранню» [5, с. 34].

Частина 1 ст. 121 – умисне тяжке тілесне ушкодження, також потребує розмежування саме за даною ознакою зі ст. 123 – умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання, та ст. 124 – умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця. «У разі настання смерті через необережність, спричиненої умисним тяжким тілесним ушкодженням, заподіяним у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України), виникає конкуренція між нормою, закріпленою у ч. 1 ст. 121 КК України, та нормою,

що міститься у ст. 123 КК України, що є конкуренцією загальної і спеціальної норм, яка вирішується на користь застосування спеціальної норми – «умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання» (ст. 123 КК України)» [4, с. 42–46].

Однак «теорією кримінального права передбачено і вид конкуренції статей, які передбачають спеціальні норми, – це конкуренція статей про привілейований та особливо привілейований склади злочинів. Вирішується така конкуренція відповідно до правила про необхідність застосувати статтю про найбільш привілейований склад злочину» [3, с. 275]. «Під конкуренцією кількох спеціальних норм між собою слід розуміти вид конкуренції кримінально-правових норм, за якого вчинене діяння підпадає під ознаки двох (виділених з однієї загальної норми), спеціальних норм, які не перебувають у підпорядкуванні ні за обсягом, ні за змістом, але мають спільні ознаки, що можуть одночасно бути у вчиненому» [6, с. 183]. Відповідно до зазначеного при заподіянні умисного тяжкого тілесного ушкодження у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123) та одночасно у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124), дії винної особи кваліфікуються за ст. 124 КК України.

Розмежування ч. 2 (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого) ст. 121 та статей 115, 119 КК України схожих за суб'єктивними та об'єктивними ознаками складів злочинів також потребують з'ясування всіх їх елементів. «На практиці при кваліфікації злочинів проти життя й здоров'я особи не завжди враховуються різновиди умислу. Йдеться про злочини, вчинені з невизначеним (неконкретизованим) умислом, при якому винний передбачає, що в результаті його дій настануть злочинні наслідки, але не передбачає їх досить чітко. У таких випадках злочинець несе відповідальність залежно від фактичних наслідків, які настали, що не завжди правильно розуміється при кваліфікації діянь подібного роду» [7, с. 26].

Розмежовуючи злочини проти життя і злочини проти здоров'я особи, варто зазначити, що передбачений ч. 2 ст. 121 КК України (умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого) злочин – це злочин, що віднесений нами до злочинів зі складною формою вини. Тобто діяння (ч. 1 ст. 121 КК України) виражається у формі умислу, а наслідком є необережність. «Злочин з двома формами вини – тільки закінчений злочин, у результаті виконання якого дійсно настали тяжкі суспільно небезпечні наслідки, передбачені кваліфікованим складом даного злочину, відношення суб'єкта злочину виражається в необережності» [8].

У ч. 2 ст. 121 КК України передбачена відповідальність за кваліфіковані види умисного тяжкого тілесного ушкодження, один з яких – смерть потерпілого. Тобто: ч. 2 ст. 121 = ч. 1 ст. 121 + ч. 1 (2) ст. 119 КК України. «Але потрібно розмежовувати дані злочини, тому що умисне тяжке тілесне ушкодження, у результаті якого настала смерть, відрізняється від вбивства через необережність тим, що вбивстві через необережність у суб'єкта відсутній умисел на нанесення тяжкого тілесного ушкодження та умисел на заподіяння смерті. При вбивстві через необережність відбуваються дії, які суб'єкт не оцінює (не усвідомлює, не бажає, свідомо не допускає), які здатні в даному конкретному випадку спричинити тяжкі тілесні ушкодження або смерть людини, але, проте, вони (дії) стають головною причиною смерті» [9, с. 49].

«Необережне тяжке чи середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася смерть потерпілого, кваліфікується за ст. 119 як вбивство через необережність» [10, с. 321].

У всіх випадках для кваліфікації діяння за ст. 119 КК України потрібно встановити, чи повинен був і чи міг винний передбачити настання смерті потерпілого. О. В. Гороховська стверджує, що «ці питання слід вирішувати з урахуванням всіх конкретних обставин справи і особистих якостей винного, а саме: його розвитку, освіченості, уважності, а також нерідко – його спеціальних знань у певній галузі, чинних у цій галузі правил і нормативів та знання і розуміння загальноприйнятих правил поведінки в умовах виробничого чи побутового ризику» [11, с. 10].

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» (далі – Постанова) щодо розмежування ст. 115 КК України та ч. 2 ст. 121 КК України зазначає, що «суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки» (п. 22). Однак незрозумілим є положення Постанови щодо «інших тілесних ушкоджень». Таке формулювання не відповідає положенням ч. 1 ст. 121 КК України, де законодавчо встановлено вид тілесних ушкоджень – тяжкі. «У випадку заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, кваліфікація за ст. 121 КК України не можлива. На думку науковців, у цьому випадку умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, внаслідок якого сталася

смерть потерпілого і щодо якого має місце необережна вина, повинно зумовлювати відповідальність за сукупністю злочинів – за статтями 119 та 122 КК України» [12, с. 384].

Щодо локалізації поранень, про які йдеться в Постанові, то «умисне ушкодження життєво важливих органів, тобто необхідних для життя, у результаті яких настала смерть, свідчить про прямий або непрямий умисел суб'єкта на вбивство. Тому такі дії кваліфікуються як умисне вбивство, а не як умисне нанесення тяжкого тілесного ушкодження, внаслідок якого настала смерть з необережності» [9, с. 48].

Але на практиці не завжди враховується положення теорії кримінального права. Особливо це стосується питання кваліфікації щодо встановлення часу з моменту нанесення тяжких тілесних ушкоджень та настання смерті. Не рідко при розмежуванні суміжних складів злочину (ч. 2 ст. 121 КК України та ч. 1 ст. 115 КК України) «враховують не відношення особи до вчиненого, а кількість часу, що минув з моменту заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю до настання смерті потерпілого» [7, С. 25]. «У зв'язку із цим тривалий проміжок часу, що минув з моменту умисного заподіяння ушкодження до настання смерті, сам по собі не виключає умислу суб'єкта на позбавлення життя іншої людини. А також якщо миттєво настала після нанесення тяжкого тілесного ушкодження смерть не завжди сама по собі свідчить про наявність умислу на вбивство» [9, с. 48]. Однак у Постанові зазначається, що у випадку, якщо винний діяв з умислом на вбивство, тривалість часу, що минув з моменту заподіяння ушкоджень до настання смерті потерпілого, для кваліфікації злочину як умисного вбивства значення не має.

До сукупності обставин, які необхідно враховувати, крім тих, що містяться в п. 22 Постанови, М. І. Галюкова пропонує також встановлювати: «чи мало місце заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю; чи обумовило це настання смерті; чи є причинний зв'язок між умисним заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю і настанням смерті потерпілого; емоційний стан винного в момент вчинення злочину; чи мав місце стан необхідної оборони та інше» [7, с. 26]. На нашу думку, така пропозиція науковця щодо встановлення у справі запропонованих обставин має бути також визначена у Постанові, із обов'язковим виключенням словосполучення «інші тілесні ушкодження».

«Труднощі при розмежуванні ст. 115 і ч. 2 ст. 121 викликані складністю аналізу суб'єктивної сторони, тому що стаття не містить чіткого формулювання форми вини» [13]. «Звісно, визначальним при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: (при умисному

вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, яке спричинило смерть потерпілого, ставлення винного до її настання характеризується необережністю» [14]. Крім того, «критерії фактичних ушкоджень неприпустимо використовувати в тих випадках, коли злочинець мав умисел заподіяти тяжку шкоду здоров'ю або вбити людину, а результатом ушкоджень з'явилося заподіяння середньої або легкої шкоди здоров'ю. У даних обставинах діяння повинне кваліфікуватися як замах на більш тяжкий злочин» [7, с. 26].

З аналізу ч. 2 ст. 121 (умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб), ч. 2 ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, вчинене з метою залякування потерпілого або його родичів чи примусу до певних дій), ч. 2 ст. 126 (побої і мордування, вчинене з метою залякування потерпілого чи його близьких) та ст. 129 (погроза вбивством) впливають також спільні ознаки цих складів злочинів. Погоджуємось з думкою науковців про «відсутність науково-практичних рекомендацій щодо тлумачення та кваліфікації психічного насильства» [15]. Саме тому виникають дискусії щодо цього. Отже, спільними ознаками цих статей є те, що в цих статтях здійснюється залякування (погроза) – це умисні дії, що полягають у застосуванні до особи психічного насильства (примусу, впливу або погрози) всупереч або поза її волею, з метою вчинення певного діяння на користь особи, яка примушує.

Відмінності між ними полягають у тому, що: «по-перше, тілесні ушкодження, побої і мордування заподіюються для викликання в осіб почуття страху перед винним чи іншими особами» [10, С. 307]. У цьому випадку «особа так само зазнає психологічного насильства, відчуває почуття страху, переляку, тривоги, жаху, хвилювання, тобто чекає чогось неприємного й небажаного» [16, с. 5].

На нашу думку, для кваліфікації за ст. 129 КК України дії повинні бути реально спрямовані на залякування особи заподіяти їй смерть, однак у частині другій статей 121, 122, 126 КК України така особливість (реальність) не закріплена, крім того, умисел спрямований саме на заподіяння фізичної шкоди у вигляді тілесних ушкоджень, побоїв і мордувань з метою залякати. Друга відмінність між складами зазначених злочинів – за колом осіб, до яких здійснюється залякування.

Таким чином, для розмежування злочинів проти здоров'я особи і суїцидних злочинів, що передбачені розділом II Особливої частини КК України, потрібно встановлювати юридичні (об'єктивні та суб'єктивні) ознаки цих складів злочинів.

Перелік використаних джерел

1. Тихий В. П. Злочини проти життя та здоров'я особи та проти громадської безпеки: проблеми розмежування та кваліфікації / В. П. Тихий // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квіт. 2004 р.) / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Ін-т вивч. проблем злочинності Акад. правових наук України. – К.– Харків : ЮрІнком Інтер, 2004. – С. 35–38.

2. Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Л. П. Брич. – Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2014. – 34 с.

3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. 2-ге вид. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 704 с.

4. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини / Л. П. Брич. – Львів : Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 60 с.

5. Дубовец П. А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / П. А. Дубовец. – М. : Юрид. лит., 1964. – 105 с.

6. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм : дис. ... канд. юрид. наук / О. К. Марін. – Львів, 2001. – 235 с.

7. Галюкова М. И. Преступления против здоровья человека: учеб. пособ. / М. И. Галюкова. – Омск : Омская академия МВД России, 2009. – 96 с.

8. Сорочкин Н. А. Правила квалификации преступлений с двумя формами вины / Н. А. Сорочкин // Российский следователь. – 2007. – № 24. – С. 22–24.

9. Борисов В. И. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации / В. И. Борисов, В. Н. Куц. – Харьков : НПКФ «Консул», 1995. – 104 с.

10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-є вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

11. Гороховська О. В. Кримінальна відповідальність за вбивство через необережність : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Гороховська О. В. ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 18 с.

12. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Харків : Право, 2010. – 456 с.

13. Бородин С. В. Значение субъективной стороны преступлений против жизни и здоровья для их юридической оценки / С. В. Бородин // Актуальные проблемы уголовного права. – М. : Академия наук СССР, Ин-т государства и права, 1988. – С. 46–54.

14. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Верховний Суд України ; Постанова № 2 від 07.02.2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

15. Алфьоров С. М. Проблеми визначення погрози застосуванням фізичного насильства та його диференціації / С. М. Алфьоров, В. В. Шаблюстий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/1600/%C0>.

16. Самощенко И. В. Понятие и признаки угрозы в уголовном праве : монография / И. В. Самощенко. – Харьков : СПД ФЛ Вапнярчук Н. – М., 2005. – 120 с.

КАТЕРИНЧУК К. Розмежування окремих злочинів проти здоров'я особи від суміжних злочинів.

Стаття присвячена проблемам кваліфікації окремих злочинів проти здоров'я особи, що передбачені розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України. Встановлені та досліджені юридичні (об'єктивні та суб'єктивні) ознаки цих складів злочинів, що слугують розмежувальними ознаками злочинів проти здоров'я особи від суміжних злочинів.

Ключові слова: здоров'я особи, злочин, шкода здоров'ю, тілесні ушкодження.

КАТЕРИНЧУК Е. Разграничение отдельных преступлений против здоровья человека от смежных преступлений.

Статья посвящена проблемам квалификации отдельных преступлений против здоровья человека, предусмотренных разделом II Особенной части Уголовного кодекса Украины. Установлены и исследованы юридические (объективные и субъективные) признаки этих составов преступлений, которые служат разграничительными признаками преступлений против здоровья человека от смежных преступлений.

Ключевые слова: здоровье человека, преступление, вред здоровью, телесные повреждения.

KATERINCHUK K. Distribution of certain crimes against health of personality from conjunctive crimes.

The article is devoted to the problems of qualification of separate crimes against the health of the person provided for in Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. The legislator has identified in the Criminal Code of Ukraine crimes against the life and health of a person in a separate structural section II. This section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, in addition to crimes against life, the health of a person distinguishes another group of crimes – these are crimes that endanger the life and health of a person.

A prerequisite for writing this article was that in practice the position of the theory of criminal law and qualification rules is not always taken into account. The resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On judicial practice in cases of crimes against life and health of a person” does not fully explain the issue of qualification of these crimes. And with the adoption of the Criminal Code of Ukraine in 2001, some of the provisions of the Resolution contain already irrelevant information.

In order to distinguish between crimes, one must establish criteria for their differentiation. the establishment of certain objective and subjective features of the syllables of crimes against the health of the individual, which are their distinctive features.

Offenses against the health of the person differ among themselves as one of the signs of the objective side of the crime – the consequences, it is a bodily injury of three stages: severe, moderate and easy. According to the signs of the subjective part of the crime – intentional and careless. The presence of common features requires the establishment of differences between these syllables of crime. In addition, sometimes in qualification, the act falls under the signs of two or more criminal law, such cases in the theory of criminal law are referred to as competition of criminal law, which is present in the crimes under investigation. Therefore, it is necessary to establish demarcation signs of the norms of crimes against the health of the person.

In the article, the author established and investigated the legal (objective and subjective) features of these syllables of crimes, serving as distinctive features of crimes against the health of a person from related offenses.

Key words: person’s health, crime, harm to health, bodily harm.